

ՆԱՐԵԿԱՅԻԱԿԱՆ ՃԱՌԱԳՈՒՄՆԵՐ ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԱԿԱՆ
ԱՇԽԱՐՀՈՒՄ

Թումանյանի ստեղծագործական տեսադաշտում գրեթե մշտապես գտնվել են երկու գրական անգուգական մեծություններ՝ Շեքսպիր և Նարեկացի:

Որքան մեզ հայտնի է, Թումանյան-Նարեկացի գրական առնչության հարցն արծարծվել է ոչ այնքան հայտնաբերված համապատասխան փաստական նյութի քննության հիման վրա, որքան բավական ընդհանուր բնույթի մոտեցումով: Սույն պարագայում մեր նպատակը բավական համեստ է. ընթերցողի ուշադրությանն արժանացնել Նարեկացու «Մատյան ողբերգության» մեջ արտահայտված գրականագիտական բնույթի որոշ մտքերի, քնարական հերոսի հոգեկան աշխարհի պատկերման արձագանքներ Թումանյանի ստեղծագործություններում:

Նախ վերհիշենք, թե ժամանակակիցների կողմից ինչպիսի վկայություն կա Նարեկացու ստեղծագործության, մասնավորապես «Մատյան ողբերգության» անմահ պեմնի նկատմամբ Թումանյանի ցուցաբերած վերաբերմունքի մասին: Այս հարցում անգնահատելի կարևորություն ունի բանաստեղծի դուստր, երախտաշատ Նվարդի վկայությունը: Նա իր «Հուշեր և զրույցներ» բարձրարժեք ստեղծագործության մեջ նշում է, թե հայրը Նարեկացու «Մատյան ողբերգության»-ը մշտապես ձեռքի տակ է ունեցել, մույնիսկ որևէ տեղ հանգստանալու գնալիս դա «միշտ հետո էր տանում», այդ զրքի վրա հայրն իր դստերը «գրաքարի դասեր է տվել»:¹

Հանճարեղ լռեցին ի՞նչ կարծիք է ունեցել Նարեկացու գրական ժառանգության մասին: Անվանի գրականագետը, որ մենագրական ուսումնասիրության նյութ է դարձրել և՛ Թումանյանի, և՛ Նարեկացու գրական ժառանգությունը, իրավացիորեն այն միտքն է ընդգծում, որ մախքան Թումանյանն էլ Նարեկացին բարձր է գնահատվել, բայց ոչ այնպիսի խորքայնությամբ և մոր հայեցակետով, ինչպիսին թումանյանական գնահատումներն են, Նարեկացու ստեղծագործությանը վերաբերող «միանգամայն մոր և ամենաճիշտ գնահատական» Թումանյանի կողմից է տրվել:²

Ուշադրության արժանացնենք այդպիսի գնահատումներից մի երկուսը: Անդրադառնալով Վ.Բրյուսովի այն մտքին, թե հայոց բանաստեղծությունը հայ ազգի ազնվականության վկայականն է, Թումանյանը նշում է, թե «Այո», հիբրավի, հայ հանճարը կարողացել է խոսել մարդկային սրտի ամենամոլորական ու ամենաքնքուշ զգացմունքների հետ և կարողացել է հասնել մինչև Նարեկացին, որ ապաշխարողի կերպարանքով, իր գլուխը բարձրացրել է մինչև երկինք ու զրույց է արել աստծո հետ երես առ երես»:³ Ուրեմն Նարեկացին բարձրակետ է, զագաթ: «Ամենքը միասին» հողվածում մեր մշակույթին մատուցած ծառայության առումով Թումանյանը որոշակի ընդհանրություն է տեսնում Նարեկացու և Խ.Աբովյանի միջև: Նա «Վերջ Հայաստանի» վեպում տեսնում է հայի «կրակված սիրտը, որ այրվում է երկիրը բռնած», իսկ «Մատյան ողբերգության» պոեմում զգում է հայի «ռանգված հոգին, որ մոռնում է մինչև երկինք»:⁴

Ի դեմս Նարեկացու՝ Թումանյանը տեսնում է «փ խորոց սրտի» Աստծու հետ խոսքի բռնված մեծություն, անմահություն: Թումանյանը, որ հասարակ մահկանացու-

¹ Թումանյան Ն., Հուշեր և զրույցներ, Եր., 1969, էջ 118:

² Մկրյան Մ., Հովհաննես Թումանյանի ստեղծագործությունը, Եր., 1981, էջ 312:

³ Թումանյան Հ., Երկերի լիակատար ժողովածու, հ.7, Եր., 1995, էջ 219:

⁴ Թումանյան Հ., Երկերի լիակատար ժողովածու, հ.6, Եր., 1994, էջ 266:

ների խոսք ու գրույցն է բարձր գնահատել, դրանից դասեր ու իմաստություն է քաղել, քնական է, որ Նարեկացու և Աստուծո գրույցը պիտի ընդունեն որպէս կողմնորոշիչ, գրեթե անփոխարինելի նշանակություն ունեցող համալսարան, մարեկացիական խոհերը պիտի գերեկին մրան, դրանք պիտի թափանցեն թումանյանական աշխարհ՝ որպէս գարնանը հողի մեջ հայտնված հատիկ:⁵

Անցնենք բուն հարցին: Թյուրքնկալումների առիթ չտալու համար անհրաժեշտ ենք համարում նախապես նշել, որ Նարեկացու և Թումանյանի ստեղծագործություններում նկատված ընդհանրություններն ամենևին էլ չենք դիտում որպէս սովորական ազդեցություն: Այս հարցում կողմնորոշվում ենք թումանյանական այն դատողությամբ, որ արտահայտվել է գրական ազդեցությանը վերաբերող մի գրույցում: «Նմանությունները, - ասել է Թումանյանը, - կարելի է բացատրել հոգիների հարազատությունով, ազգակցականությունով, խոհերի նմանությունով և ոչ ազդեցություններ համարել»:⁶

Ինչպես Նարեկացին, այնպես էլ Թումանյանը մեծ ու խոր ներաշխարհով, բարդ խառնվածքով անհատականություն են՝ օժտված ներքին թաքուն հոգեկան աշխարհներով, ապրումների հակասականությամբ: Թումանյանին մտիկից քաջածանոթ Դ.Դեմիրճյանը նշում է, թե «Թումանյանը շատ բարդ մարդ էր: Նրան հասկանալը շատ դյուրին բան չէ ... Թումանյանը բազմակողմանի գծերի մի կոմպլեքս էր ...»:⁷

Նարեկացու հոգեկան բարդ խառնվածքը, հոգեկան երկվորյունը լավագույն ձևով է ներկայացնում մրա «Մատյան ողբերգության» պոեմի քնարական հերոսը, որ վերջին հաշվով ինքը Նարեկացին է:

Դեմքով միշտ ժպտում, քայց մտքով խոցված,

Տեսքը ծիծաղկոտ, այքը ողբի մեջ,

Արտաքուստ թեև ձևանում է շատ հանգիստ, սփռված,

Բայց արտաստքը լուռ վկայում է կսկիծը սրտի...⁸

Լսենք մահ Թումանյանի «Տալանություններ» բանաստեղծության քնարական հերոսին, որ, կարծես ձայնակցելով Նարեկացու քնարական հերոսին, իր մույնաբնույթ հոգեկան վիճակն է ներկայացնում.

Հա՛, կյանքում ես միշտ այսպես եմ եղել,

Խնդացող տխուր, սրտաբեկ ուրախ.

Հագիվ ուզել եմ անհոգ ծիծաղել

Եվ սրտիս խորքից հառաչել եմ «ա՛խ»:⁹

Թումանյանական այս քառատողի սկզբի մասում՝ *ես* բառից հետո եթե ավելացնենք *էլ* շաղկապը, կստացվի այնպես, որ ասես թե այս քնարական հերոսը ձայնակցում է առաջինին, մրան հուզող միտքն է շարունակում՝ «Հա՛, կյանքում ես էլ

⁵ Ավելորդ չի լինի մի երկու «մանրուք» ուշադրության արժանացնելով՝ ցույց տալ, թե Հ.Թումանյանն ինչպիսի արտակարգ ուշադիր, մանրակրկիտ վերաբերմունք է ունեցել մարեկացիական տողի, բառի նկատմամբ: Նարեկացու ստեղծած «ծիծաղախիտ» բառը շուրջ հազար տարի գրեթե աննկատ էր մնում: Թումանյանն առաջինն էր, որ գեղարվեստական խոսքում գործածության մեջ դրեց այդ բառը /«Ծիծաղախիտ վանա ծովի փոքրիկ գյուղից առափնյա Ծովն էր մտնում զաղտազողի Ամեն գիշեր մի տղա»/: Թումանյանի կողմից աննկատ չի մնացել մարեկացիական մահ «քաղմարտիկ»/քաղմարտիկ/ նորարարությունը: Այս կապակցությամբ առավել ուշագրավն այն է, որ առանձին գոյություն չունեցող «բորեան» /բորյան/ ներքին /ներումակ/ նորակազմությունն առանձնացնելով՝ Թումանյանը դա գործածել է որպէս ինքնուրույն բառ /«Ես ունեի թարմ ու բուրբան ծաղիկներ»:

⁶ Թումանյան Ն., նշվ. աշխ., էջ 205:

⁷ Մեծերը ամենամեծի մասին /Արեւմտեան անդամները Թումանյանին/, Եր., 1999, էջ 132:

⁸ Նարեկացի Գ., Մատյան ողբերգության, Տաղեր, թարգմ. Վ. Գևորգյանի, Եր., 1979, էջ 185:

⁹ Թումանյան Հ., Երկերի լիակատար ժողովածու, հ.1, Եր., 1988, էջ 158:

միշտ այդպես եմ եղել...»: Այսպիսի ընդհանրությունը պայմանավորված է նույնաբնույթ աշխարհընկալումով, որ շատ է հետո միակողմանիությունից: Իհարկե, բանաստեղծական ապրումի արտահայտման, պատկերի կերտման մանություններ կարելի է ցույց տալ միմյանց ստեղծագործությունների հետ ոչ մի առնչություն չունեցող հեղինակների երկերում էլ: Հիշենք, թե ինչպես Թումանյանը մտադրություն է ունեցել ցույց տալ, թե ինչքան մեծ գծեր կան Սայաթ-Նովայի երգերի և Շեքսպիրի տոմեաների մեջ: Բայց թումանյանական վերը բերած քառատողի ծագումնաբանական առնչությունը Նարեկացու համապատասխան տողերի հետ մեզ անառարկելի է թվում: Նկատի ունենանք նաև, որ Թումանյանի 1897 թվականին գրված այդ բանաստեղծությունը հեղինակի կենդանության օրոք տպագրության չի արժանացել:

Նարեկացու և Թումանյանի ստեղծագործություններում նկատված մյուս ընդհանրությունը, որն արտահայտված է ընդամենը մեկ նախադասությամբ, վերաբերում է գրականագիտական բնույթի մեկ հարցի: Նարեկացին բանաստեղծական դրսևորումով, Թումանյանը գիտական մտեցումով կամեցել են այն միտքն արտահայտել, թե ինչպիսին է լինելու, ինչպիսին է մեծ բանաստեղծի և հասարակական միջավայրի փոխառնչությունը:

Ահա Նարեկացու համապատասխան նախադասությունը. «Ես ամենայն, և յիս ամենեցուն» /Բան ՀԲ, Բ/: Այս նախադասությունը տարբեր ձևով է թարգմանված աշխարհաբար, և հաջողվածը սա պետք է համարել. «Ես եմ համայնը, և ամենքինն է պարփակված իմ մեջ»:¹⁰

Իր «Ամենքը միասին» հոդվածում նշելով, որ Խ.Աբովյանի արձանը կանգնեցվելու է ոչ թե «երեկոներով ու հարուստների փողերով», այլ ազգի ընդհանրության նվիրաբերած միջոցներով, Թումանյանն ավելացնում է. «... կուպիկներ լինեն թող, միայն թե ամենքը գան ու մասնակցեն, որովհետև նա /Աբովյանը – Ս.Մ./ ամենքինն է. ու ամենքը նրա մեջ են»:¹¹

Ակնհայտ է Նարեկացուց վերը բերած նախադասության և Թումանյանի հոդվածից մեջբերված այս հատվածում ընդգծված արտահայտության մանությունը մտքի դրսևորման եղանակով, մասնավորի և ընդհանուրի հարաբերության արտահայտման առումով: Երկու դեպքում էլ, ինչպես վերը նշվեց, դատողությունը վերաբերում է գեղարվեստական խոսքի մշակի և հասարակական միջավայրի՝ ժողովրդի փոխառնչությանը: «Ամենքինն է պարփակված նրա մեջ», «ամենքը նրա մեջ են», նշանակում է Նարեկացին, Աբովյանը ոչ թե նեղ ամձնական դիտակետից, այլ ամենքի աչքերով են նայել աշխարհին, ամենքի սրտով են ընկալել կյանքը, զգացել ու արտահայտել են ամենքի ցավն ու երազանքը: Սա էլ Բարձրյալի կողմից մեծերին տրված շնորհ է: «Բանաստեղծը, - գրում է Թումանյանը, - նրանով է բանաստեղծ, որ ապրում է ընդհանուրով, շատերից է խոսում»:¹² Այս կապակցությամբ վերհիշենք Թումանյանի քառյակներից մեկի հետևյալ տողերով արտահայտված բաղձանքը. «... Ու հավի՛ն, ծավալվի՛ն, ամենքի հետ լինի՛ն»:

Վերջին ընդհանրության մասին: «Մատյան ռդբերգության» ԾԲ գլխի Բ մասում փառաբանելով Քրիստոսին՝ Նարեկացին տեղ է տվել նաև այսպիսի զարմանահրաշ տողերի.

Եւ զոր ահատոր է ասել,

Կարգեմ աստամօր

Յիշատակ եղեալ

¹⁰ Նարեկացի Գ., էջ 442:

¹¹ Թումանյան Հ., Երկերի լիակատար ժողովածու, հ.6, էջ 266: Ընդգծումը մերն է:

¹² Թումանյան Հ., Երկերի լիակատար ժողովածու, հ. 9, Եր., 1997, էջ 145:

Մեծիդ երախտեաց,

Աստուած իսկ լինել

Ընտրութեամբ շնորհին ...

Նարեկացիական այս տողերն էլ տարբեր ձևով են աշխարհաբարի վերածվել, բայց, կարծում ենք, դրանցից լավագույնը Վ. Գևորգյանի քարգմանությունն է.

Եվ այն, ինչ ասելն իսկ ահավոր է,

Գրում եմ այստեղ որպես հիշատակ մեծ երախտիքիդ.

Կարող եմք մույնիսկ մենք աստված լինել

Ընտրեցեքով ու ձիրքերով ընտիր.¹³

Կարծում ենք նարեկացիական այս տողերով արտահայտված միտքն այնքան էլ հաջող և համարժեք ձևով չի ընկալվել և արժեքավորվել ակադեմիկոս Մ. Սկրյանի կողմից: Ահա նրա համապատասխան դատողությունները: «Կարծեք թե, - գրում է Սկրյանը, - Նարեկացին Պրոմեթեոս լինի՝ ծնված միջնադարում, որ ձգտում է ջնջել հոննոսի և եոնոսի միջև աստծու և մարդկանց միջև եղած տարբերությունը»:¹⁴

Սկրյանը «Աստուած իսկ լինել» արտահայտությունը դիտարկում է կյանքի և մահվան հակասությունից առաջացած չորերգության տեսանկյունից և նշում է, թե Նարեկացին իբր մարդու «անմահության հարցը պանթեիստական ըմբռնումով է լուծում»: Մի կողմ թողնենք Նարեկացուն դեպի պանթեիզմ ձգելու հարցը, որ ամենայն հավանականությամբ ժամանակի իշխող գաղափարախոսությանը տուրք տալու արտահայտություն է: Բայց մի՞թե վերը բերած տողերում Նարեկացուն հուզողը ամհասարակ հողածին արարածի աստվածամալու, անմահություն գտնելու հարցն է: Նարեկացին ոչ թե կամենել է ջնջել «Աստծու և մարդկանց միջև եղած տարբերությունը», այլ ասել, որ հողածինն էլ կարող է աստվածամալ, բարձր կատարելության հասնել, եթե օժտված է ընտիր շնորհներով և ձիրքերով, հրաշագործ գործությամբ:

Այն համոզմանն ենք, որ վերը բերած նարեկացիական տողերով արտահայտված միտքը կառույցը ազդակ է եղել Թումանյանի համադր՝ աստվածագլած եկոաառի կեղտման նաստակով իր կատարած ռոմանտիկոսի ռեթագրում:

Թումանյանի նման բանաստեղծն ու մտածողը ո՛չ կարող էր փարվել այնպիսի պարզունակ մտքի, թե «մարդն իր վախճանը գտնելով՝ միաձուլվում է բնությանը՝ տիեզերքին ու դրանով անմահանում»¹⁵ և ո՛չ էլ կարող էր այնպիսի համոզմունք ունենալ, թե ամհասարակ ամեն մի լավ, բարի գործ կարող է անմահություն շնորհել հողածինին: Նա, որ կամենում էր «Հազարան բլրով» պոեմում աստվածային գործությամբ օժտված ներկայացնել երգի և բանաստեղծության խորհրդանիշ Արեգին, իր երկրորդ խմբի քառյակներում էլ աստվածացած ներկայացրեց բանաստեղծին՝ ի դեմս իրեն:¹⁶

Թումանյանի համոզմամբ բանաստեղծի անմահության ամենահավաստի գրավականը աստվածամալն է, որ նշանակում է «բարձրամալ, խորամալ, ներշնչվել խոհերով ու զգացմունքներով և ստեղծագործել»:¹⁷

Երկրորդ խմբի քառյակներում Թումանյանը ներկայանում է հենց այդպիսի բարենաստություններով՝ որպես աստվածացած բանաստեղծ: Եթե մինչև 1919թ. գրված քառյակներում մարմնավորվել են մարդ և քաղաքացի քնարական հերոսի հոգեկան

¹³ Նարեկացի Գ., էջ 312:

¹⁴ Սկրյան Մ., նշվ. աշխ., էջ 203: Ընդգծումը մերն է:

¹⁵ Սկրյան Մ., Բանականի հումանիզմը, Եր., 1975, էջ 155:

¹⁶ Տե՛ս Մեմբերիմ Ս., Թումանյանի հոգու կենսագրությունը /քառյակաշարը որպես քնարական պոեմ/, Գյումրի, 2004:

¹⁷ Թումանյան Ն., նշվ. աշխ., էջ 235:

ապրումները, ապա այդ թվականին և դրանից հետո գրված քառյակներում այդ քնարական հերոսը ներկայանում է որպես արարիչ բանաստեղծ, որի հոգու խորունկ ծայրերից, նրա ստեղծագործական կենսափորձից է դուրս բերված այդ քառյակների բովանդակությունը: Երկրորդ խմբի քառյակներում բանաստեղծն ապրում է տիեզերական կյանքով, նրա քնարական հերոսն իր ծնունդ-կյանքի օրերից սկսած այդ տիեզերական կյանքի ոլորտների հետ է առնչված:

Իմ կրնուքին, երկինքը՝ ժամ, արևը՝ ջահ սրբազան,

Ծիածանը մարդու եղավ, ամենքի սերն՝ ավազան.

Սարը եղավ կրնքահայրըս, ցողը՝ մյուտոն կենսավետ,

Ու կրնքողըս Նա ինքն եղավ, որ սահմանեց ինձ պոետ:

Այսպիսի ծնունդ ունեցող բանաստեղծը, վերը բերած իր իսկ բառերով ասած, բարձրացել է, խորացել, ներշնչվել խոհերով ու զգացմունքներով և ստեղծագործել՝ մտորելով, որ «Երբեմն, ասես, ըզգում եմ ես, քե կրհասանմ Նրբա մոտ...»: Եվ ի՞նչ ... բանաստեղծի երկմտությունը փարատում է հենց ինքը Աստված.

- Ի՞նչ է աճյունն էդ անկայուն, ու անունը, որ ունես,

Դու Աստված ես, դու անհուն ես, անանուն ես ու անես...

НАРЕКСКИЕ ВСПЛЕСКИ В МИРЕ ТУМАНЯНА

Резюме

С. Мелконян

Литературное наследие выдающегося представителя армянской литературы Г.Нарекаци удостоилось особого внимания О.Туманяна. Конечно, Нарекаци высоко оценили еще до Туманяна, но не в столь глубоком и новом аспекте, как у Туманяна. В лице Нарекаци Туманян видел величие и бессмертие человека, ведущего разговор с Богом из глубины сердца. По восприятию Туманяна этот разговор наполнен не только верой, но и глубоким знанием, богатыми мыслями.

В данной статье выдвигается мысль о том, что некоторые поэтически выраженные мысли Нарекаци, которые относятся к своеобразию духовного мира поэта и его проявлениям, взаимодействию поэта и общественной среды, бессмертию поэта, нашли отголоски в туманяновском мире, играли важную ориентировочную роль.